

Комісаров О. Г.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри тактико-спеціальної підготовки
Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Бойко О. І.,
викладач кафедри тактико-спеціальної підготовки
Дніпровського державного університету внутрішніх справ

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА МОДЕЛЬ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ПРИМУСУ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ

THEORETICAL AND LEGAL MODEL OF ENFORCEMENT MEASURES BY THE NATIONAL POLICE

Досліджено теоретико-правові та організаційно-тактичні основи застосування заходів примусу Національною поліцією. Викладено Модель застосування Національною поліцією заходів примусу.

Ключові слова: Національна поліція, примус, застосування заходів примусу.

Исследованы теоретико-правовые и организационно-тактические основы применения мер принуждения Национальной полицией. Изложена Модель применения Национальной полицией мер принуждения.

Ключевые слова: Национальная полиция, принуждение, применение мер принуждения.

Theoretical, legal, organizational and tactical bases of application of coercive National Police. Model expounded use of coercive measures by the National Police.

Key words: National Police, coercion, use of coercive measures.

Із часу набуття незалежності в Україні вибудовується національна система застосування заходів примусу суб'єктами забезпечення внутрішньої безпеки. Події 2013–2016 років, особливо ті, що пов'язані з АТО на сході країни, актуалізували необхідність перегляду окремих складових частин такої системи з подальшою формалізацією в стратегічних документах теоретико-правової моделі поведінки поліцейських під час виконання службово-бойових завдань.

Питання застосування примусу правоохоронними органами держави є традиційним об'єктом наукового пошуку, однак проблема напрацювання теоретико-правової моделі застосування заходів примусу до цього часу не вирішена.

Мета статті – на основі аналізу основних поглядів на застосування заходів примусу як предмет службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку та чинного законодавства розробити теоретико-правову модель застосування Національною поліцією заходів примусу.

Виходячи зі змісту Кодексу поведінки посадових осіб із підтримки правопорядку, метою застосування примусових заходів є забезпечення подолання спротиву проведення поліцейського заходу в аспекті його превентивної складової, а також затримання особи правопорушника, його доставлення до відповідного органу. Якщо поліцейський вважає, що мета застосування примусового заходу ним досягнута, а порушений порядок проведення превентивної складової відновлено, він повинен припинити застосування цього примусового заходу та повернутися до виконання попереднього завдання.

Побудована на вказаній гіпотезі «Модель» забезпечення особистої безпеки та застосування сили (далі – МЗС) поліцейським має сприйматися як:

1) *візуальний помічник (порадник)* – наочний засіб, який допомагає поліцейському уявити ситуацію (розвиток подій), і пояснити, чому були застосовані саме такі заходи впливу (втручання). Також вона допомагає громадськості, контролюючим чи судовим органам, у разі потреби, зрозуміти дії поліцейського та фактори, що вплинули на обрання ним певного рішення (засобу впливу – реагування);

2) *засіб навчання* – навчальний засіб, призначений для навчання поліцейських оцінювати обстановку, що склалася, й діяти за цих обставин за однаковими (типovими) алгоритмами;

3) *засіб прийняття рішення* – заохочення до вдосконалення поліцейським навичок обґрунтування обрання ним найбільш безпечного способу дій за певних обставин.

Незважаючи на те, що МЗС спирається на чинне законодавство України, зокрема на положення розділу V Закону України «Про Національну поліцію», саму модель не слід вважати нормативною основою діяльності поліцейських. Безпосередньо МЗС допомагає побудувати окремому поліцейському власну тактику самозахисту та не може бути вказівкою для інших поліцейських, як діяти в певній ситуації під час виконання іншої ролі – «Контакту» чи «Прикриття». Відповідно, в ситуації, що складається, слід розглядати МЗС нарядом поліції в цілому, яка є системою дій «Контактуючого» (старшого наряду, командира) та всіх поліцейських, що здійснюють «Прикриття».

МЗС не надає дозвіл поліцейському на застосування заходів примусу «автоматично». У відповідності до статті 43 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейський зобов'язаний заздалегідь попередити особу про застосування фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї і надати їй достатньо часу для виконання законної вимоги поліцейського, крім випадку, коли зволікання може спричинити посягання на життя і здоров'я особи та/або поліцейського або інші тяжкі наслідки, або в ситуації, що склалася, таке попередження є невиправданим чи неможливим.

Вид та інтенсивність застосування заходів примусу за МЗС визначаються з урахуванням конкретної ситуації, характеру правопорушення та індивідуальних особливостей особи, яка вчинила правопорушення.

У відповідності до статті 46 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю тільки після попередження про необхідність припинення протиправних дій і намір використання заходу примусу. Застосування вогнепальної зброї без попередження допускається: 1) при спробі особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену ним відстань, чи доторкнутися до зброї; 2) в разі збройного нападу, а також у разі раптового нападу із застосуванням бойової техніки, транспортних засобів або інших засобів, що загрожують життю чи здоров'ю людей; 3) якщо особа, затримана або заарештована за вчинення особливо тяжкого чи тяжкого злочину, втікає із застосуванням транспортного засобу; 4) якщо особа чинить збройний опір; 5) для припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю.

МЗС також дозволяє показати послідовність розгортання ситуації за умов застосування поліцейським впливу (сили), особливо враховуючи той факт, що вона (ситуація) є динамічною і постійно змінюється. Модель не передбачає, що поліцейський повинен застосовувати або динамічний, або лінійний підхід у частині застосування сили, що, у свою чергу, не означає, що він повинен обов'язково застосувати один із засобів впливу, перш ніж переходити до іншого.

МЗС не класифікує засоби впливу (силу) і не відносить їх до конкретних типів поведінки особи (правопорушника), але враховує всю сукупність обставин для надання оцінки ризиків для життя та здоров'я поліцейського, ймовірності застосування ним відповідного засобу впливу. Очевидним є те, що неможливо розпочати із застосування одного засобу впливу (наприклад фізичної сили) і послідовно переходити до застосування всіх інших засобів під час реагування на різні ситуації.

Таким чином, Модель забезпечення особистої безпеки та застосування сили не може застосовуватися з метою:

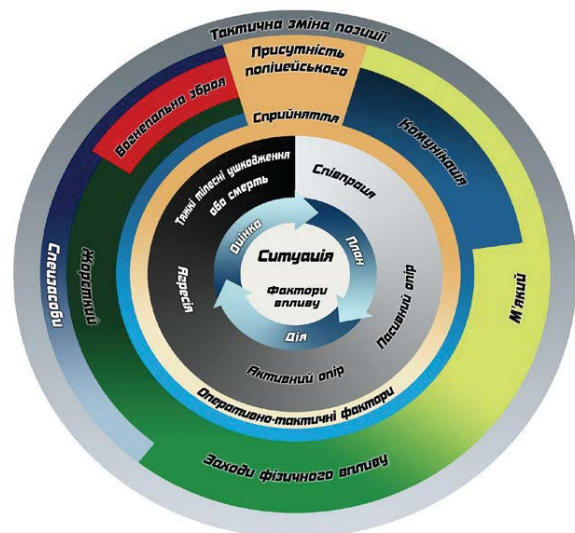
1) тлумачення чинної нормативної бази діяльності Національної поліції України щодо підстав та порядку проведення (застосування) поліцейськими превентивних та примусових поліцейських заходів;

2) виправдання неправомірних дій поліцейського, що виявилися в перевищенні необхідної міри застосування сили чи продовження застосування поліцейських заходів примусу після того, як їх мета, за відповідних обставин, вже була досягнута;

3) виконання поліцейським заходів, спрямованих на знешкодження супротивника (лінійний континум – дороговказ).

Принципи, за якими діє МЗС, є тотожними принципам забезпечення особистої безпеки поліцейського: 1) збереження та захист життя як основний обов'язок поліцейського; 2) безпека громадян як основна мета застосування будь-якого засобу впливу; 3) безпека поліцейських має вирішальне значення для забезпечення публічного порядку та безпеки; 4) застосування Моделі виключно в контексті ймовірності завдання смерті, травмування або пошкодження майна через дії поліцейського (застосування заходів впливу); 5) законність; 6) процес оцінки ризиків є постійним та прогресуючим.

Оцінка ризиків застосування МЗС є безперервним процесом, який постійно змінюється: на початковому етапі (реагування) застосування МЗС має вигляд «драбини сили» – прогресивної шкали, де поліцейський може/повинен задіяти силу (вплив); з розвитком ситуації застосування МЗС все більш нагадує «набір варіантів», за яких поліцейський може забезпечити адекватний рівень реагування та вирішення ситуації, у відповідності до наданих йому повноважень.

За умови правильного застосування МЗС надає засоби, за допомогою яких пояснюються/обґрунтовуються дії поліцейського. Починаючи із центральної частини Моделі (див. малюнок) і рухаючись назовні, поліцейський виділяє ситуативні фактори, поведінку правопорушника, оперативно-тактичні фактори, на які впливає сприйняття ситуації.

Процес сприйняття ситуації насамперед передбачає оцінку ризиків – збір та оцінку отриманої поліцейським інформації з метою відповідного реагування та мінімізації ризиків (низьких, середніх та високих) для всіх учасників ситуації. Процес оцінки

ризиків повинен постійно змінюватися в залежності або від розвитку ситуації, або від отримання додаткової інформації.

Оцінку ризиків можна проводити різними способами залежно від ситуативних чинників та від типу події (наприклад, заплановані події в порівнянні з подіями, що розгортаються та зі спонтанними подіями).

Першою складовою частиною оцінки ризиків є «Ситуативні фактори». Ситуативні фактори можуть змінюватися протягом всієї події, що, у свою чергу, вимагає безперервної оцінки ризиків із належним врахуванням змін ситуації. Отже, ситуація сприймається як постійно прогресуюча подія, яку зображено круговими стрілками (див. малюнок). Деякі із цих факторів можуть підпадати під декілька категорій (тобто оточуючі умови, поведінка правопорушників, часово-просторове сприйняття ситуації поліцейським тощо).

Сприйняття ситуації є складовою частиною індивідуальної оцінки ризиків поліцейським та залежить від досвіду, підготовки або її відсутності. Сприйняття ситуації поліцейським здійснюється з урахуванням особистої оцінки власних антропометричних даних, фізичної сили та загальної фізичної підготовки, особистого досвіду, професійного досвіду (навички/здібності/підготовка), наявності страху/впевненості, статі особи (правопорушника), втоми та остаточно впливає на обрання поліцейським виду впливу (варіанту втручання) на правопорушника. Такими видами слід вважати:

1) **присутність поліцейського**. Завдяки професійній поведінці, позитивній та впевненій (аргументованій) позиції й акуратному зовнішньому вигляду поліцейський часто може розрядити ситуацію тільки однією своєю присутністю;

2) **тактичну комунікацію**, яка передбачає здатність поліцейського сформулювати законну вимогу, демонструвати авторитет та забезпечити дотримання правил за допомогою вербальних та невербальних засобів;

3) **легкий тактильний контакт** охоплює техніки, які спонукають особу (правопорушника) виконувати вербальні команди за допомогою дотиків;

4) **фізичний контроль**. Методи фізичного контролю застосовуються для встановлення контролю над особою (правопорушником), яка демонструє (чинить) пасивний, активний або агресивний опір; або для досягнення поступливості від цієї особи (правопорушника) за допомогою технік більшого контролю. У відповідності до статті 44 Закону України «Про Національну поліцію може застосовувати фізичну силу для забезпечення особистої безпеки або/та безпеки інших осіб, припинення правопорушення, затримання особи, яка вчинила правопорушення, якщо застосування інших поліцейських заходів (у тому числі перелічених вище) не забезпечує виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом;

5) **самозахист** охоплює застосування поліцейським силового впливу, що дозволяє йому захистити себе від агресивних або насильницьких дій. Самоза-

хист включає поштовхи, блоки, удари долонями, ліктьові та колінні удари, а також спеціальні прийоми боротьби (рукопашного бою);

6) **виняткове застосування сили**. Виняткове застосування фізичної сили застосовується як крайній захід для забезпечення особистої безпеки поліцейського або/та безпеки інших осіб, припинення правопорушення, затримання особи, якщо іншими засобами неможливо відвернути небезпеку. Наприклад: контроль сонної артерії, різноманітні удари. Якщо попередні техніки неефективні, не забезпечують застосування поліцейських заходів, роблять невинуватим або неможливим виконання поліцейським повноважень, покладених на нього законом, а також неадекватні засобам контролю особи виняткове застосування сили дозволяє поліцейському негайно перейти до використання інших засобів;

7) **застосування спецзасобів та техніки**. У відповідності до статті 45 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейський для забезпечення публічної безпеки і порядку застосовує спеціальні засоби, визначені цим Законом. Поліцейський уповноважений застосовувати спеціальні засоби тільки в разі, якщо він пройшов відповідну спеціальну підготовку.

Поліції (поліцейському) заборонено: 1) наносити удари гумовими (пластиковими) кийками по голові, шиї, ключичній ділянці, статевих органах, попереку (куприку) і в живіт; 2) під час застосування засобів, споряджених речовинами сльозогінної та дратівної дії, здійснювати прицільну стрільбу по людях, розкидання і відстрілювання гранат у натовп, повторне застосування їх у межах зони ураження в період дії цих речовин; 3) відстрілювати патрони, споряджені гумовими чи аналогічними за своїми властивостями металевими снарядами несмертельної дії, з порушенням визначених технічними характеристиками вимог щодо відстані від особи та стрільби в окремі частини голови і тіла людини; 4) застосовувати водомети при температурі повітря нижче +10°C; 5) застосовувати засоби примусової зупинки транспорту для примусової зупинки мотоциклів, мотоколясок, моторолерів, мопедів, транспортного засобу, що здійснює пасажирські перевезення, а також застосовувати такі засоби на гірських шляхах або ділянках шляхів з обмеженою видимістю, залізничних переїздах, мостах, шляхопроводах, естакадах, у тунелях; 6) застосовувати кайданки більше ніж 2 години безперервного використання або без послаблення їх тиску.

Допустимі параметри спеціальних засобів у частині їх фізичного, хімічного та іншого впливу на організм людини визначаються уповноваженими установами центрального органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я;

8) **демонстрацію вогнепальної зброї**. Наявність вогнепальної зброї в руках поліцейського дозволена тільки в ситуаціях, де потенційно може бути застосована сила на ураження. Застосування вогнепальної зброї є найбільш суворим заходом примусу.

СИТУАЦІЯ				
← Деескалація		→		Ескалація →
РІВЕНЬ ВПЛИВУ				
НИЗЬКИЙ (М'ЯКИЙ) РІВЕНЬ ВПЛИВУ (низька вірогідність нанесення тілесних ушкоджень)			СЕРЕДНІЙ РІВЕНЬ ВПЛИВУ (ймовірність нанесення тілесних ушкоджень чи спричинення сильного болю)	ВИСОКИЙ (ЖОРСТКИЙ) РІВЕНЬ ВПЛИВУ (ймовірність нанесення тяжких тілесних ушкоджень чи смерті)
1) Присутність поліцейського 2) Тактична комунікація 3) Легкий тактильний контакт - Фізичний контроль - Кайданки та/ або інші засоби обмеження рухливості	1) Присутність поліцейського 2) Тактична комунікація 3) Легкий тактильний контакт 4) Фізичний контроль 5) Кайданки та/ або інші засоби обмеження рухливості. - Кийок як допоміжний засіб при супроводі	1) Присутність поліцейського 2) Тактична комунікація 3) Легкий тактильний контакт 4) Фізичний контроль 5) Кайданки та/ або інші засоби обмеження рухливості. 6) Кийок як допоміжний засіб при супроводі - Прийоми рукопашного бою - Службовий собака (без укусів) - Засоби примусової зупинки ТЗ	1) Присутність поліцейського 2) Тактична комунікація 3) Легкий тактильний контакт 4) Фізичний контроль 5) Кайданки та/ або інші засоби обмеження рухливості. 6) Кийок допоміжний засіб при супроводі 7) Прийоми рукопашного бою у т.ч. удари 8) Службовий собака (укуси) 9) Службовий кінь 10) Засоби примусової зупинки ТЗ - Кийок (штовхання, удари) - Засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівливої дії - Електрошокові пристрої контактної та контактної- дистанційної дії - Пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними метальними снарядами несмертельної дії	1) Присутність поліцейського 2) Тактична комунікація 3) Легкий тактильний контакт) 4) Фізичний контроль 5) Кайданки та/ або інші засоби обмеження рухливості. 6) Прийоми рукопашного бою у т.ч. удари 7) Кийок (штовхання, удари) 8) Засоби, споряджені речовинами сльозогінної та дратівливої дії 9) Електрошокові пристрої контактної та контактно-дистанційної дії 10) Пристрої для відстрілу патронів, споряджених гумовими чи аналогічними за своїми властивостями метальними снарядами несмертельної дії 11) Службовий собака (укуси) 12) Службовий кінь 13) Засоби примусової зупинки ТЗ - Вогнепальна зброя
ПОВЕДІНКА ОСОБИ (ПРАВОПОРУШНИКА)				
СПІВПРАЦЯ	ПАСИВНИЙ ОПР	АКТИВНИЙ ОПР	АГРЕСІЯ (АГРЕСИВНИЙ ОПР)	ЗАГРОЗА ЖИТТЮ та/або ЗДОРОВ'Ю (смерть або ТТУ)

Поліцейський може вийняти зброю з кобури, взяти її до рук і привести у готовність, якщо вважає, що в обстановці, що склалася, можуть виникнути підстави для її застосування. Під час затримання осіб, щодо яких у поліцейського виникла підозра у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, а також під час перевірки документів у таких осіб поліцейський може привести в готовність вогнепальну зброю та попередити особу про можливість її застосування. (ч. 11, 12 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію»);

9) **застосування зброї на ураження.** Поліцейські можуть застосовувати зброю на ураження тільки для самозахисту та для захисту інших людей від безпосередньої загрози смерті або серйозних поранень, або для запобігання злочину, коли дії правопорушника становлять загрозу смерті або серйозних поранень для оточуючих. Поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю тільки після попередження про необхідність припинення протиправних дій і намір використання цього заходу примусу.

Застосування вогнепальної зброї без попередження допускається: 1) при спробі особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену ним відстань, чи доторкнутися до зброї; 2) у разі збройного нападу, а також у разі раптового нападу із застосуванням бойової техніки, транспортних засобів або інших засобів, що загрожують життю чи здоров'ю людей; 3) якщо особа, затримана або заарештована за вчинення особливо тяжкого чи тяжкого злочину, втікає із застосуванням транспортного засобу; 4) якщо особа чинить збройний опір; 5) для припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю.

Використання поліцейським МЗС дозволить йому постійно перебувати в «позиції переваги». Складовими частинами переваги поліцейського є:

1) психологія виживання (мислити як переможець). Наполегливо продовжувати виконувати свої дії, незважаючи на травмування чи стресову ситуацію, та залишитися живим, проявляючи «волью до життя». Включає психологічну підготовленість, планування дій до виникнення ситуації, прокручування в голові можливих сценаріїв розвитку ситуації до прибуття на місце події;

2) ознаки загрози. Зорове або звукове сприйняття ситуації повинно піднімати рівень пильності,

готуючи поліцейського до можливого протистояння (контакту із правопорушником). Поліцейські повинні завжди бути напоготові та виявляти такі ознаки загрози із боку правопорушника, як, наприклад, напруженість тіла, тембр голосу, положення тіла і вираз обличчя для того, щоб бути готовим застосувати відповідний засіб впливу у разі потреби;

3) укриття і прикриття (маскування). Укриттям є будь-яка конструкція, що здатна створити перешкоду нападнику та захистити поліцейського від агресії, нападу, в тому числі із застосуванням вогнепальної зброї. У разі небезпеки (нападу) поліцейський спочатку має обрати укриття, перейти до нього, а вже звідти здійснити реагування. Прикриттям є будь-які засоби (чинники) що роблять поліцейського непомітним для нападника, однак не здатні надати дієвий захист від смертельної загрози. Укриття може бути прикриттям, однак у жодному разі не навпаки. Використання в якості укриття засобів індивідуального захисту поліцейського, зокрема шоломів, бронезилетів та іншого спеціального екіпірування у відповідності до статті 42 Закону України «Про Національну поліцію» не може вважатися заходом примусу;

4) час та відстань (співвідношення). Визначення критичної відстані для реагування дозволяє поліцейському оцінити ситуацію, проаналізувати, озвучити вимоги та перейти до застосування заходів впливу. Поліцейський може застосувати більшу кількість засобів впливу, враховуючи наявний час для реагування (більше часу);

5) спілкування. Поліцейський має взяти ситуацію під контроль завдяки використанню мовних (комунікативних) засобів, демонстрації командного тембру свого голосу, подачі команди «СТІЙ! ПОЛІЦІЯ! ...» або подібних команд, що містять вимогу правопорушнику негайно припинити будь-які дії з його боку, окрім тих, на які йому вказує поліцейський;

6) деескалація. Основним завданням поліцейського є забезпечення безпеки громадян та власної (особистої) безпеки;

7) поліцейський має безперервно оцінювати ризики, навіть якщо відчуває, що контролює ситуацію. Затримання правопорушника, вилучення зброї чи іншого предмета, використовуючи який правопорушник може завдати шкоди оточуючим або собі, не виключає наявності у нього спільників, осіб, які «співчують» затриманому, наявності іншої зброї тощо.